

Dilarə Eyvaz qızı BAYRAMOVA

Qərbi Kaspi Universiteti

E-mail: dilarabayramova99@gmail.com

CINAYƏTKARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTİ

Xülasə: Məqalədə ən vacib öyrənilən mözulardan biri cinayətkarın şəxsiyyətidir. Belə ki, cinayət işinin araşdırılması zamanı təkcə hüquqi tərəflər deyil, həm də cinayətkarın şəxsiyyəti psixoloji baxımdan öyrənilməlidir. Cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji baxımdan öyrənilməsi bizə cinayət prosesində daha dəqiq qərarlar verməyə kömək edir. Məqalədə əsas məqsəd – cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərini, cinayətkarın şəxsiyyətinin tədqiqi istiqamətlərini, onun şəxsiyyətinin strukturunu ümumi şəkildə müəyyən etməkdir.

Açar sözlər: şəxsiyyət, cinayətkarın şəxsiyyətinin tədqiqi istiqamətləri, cinayətkarın şəxsiyyətinin strukturu

UOT: 159.9

DOI: doi.org/10.54414/oyve6728

Giriş

Cinayətkarın şəxsiyyətinin tədqiqi, onu səciyyələndirən psixoloji xüsusiyyətlərinin və tipologiyasının öyrənilməsi müasir penitensiar psixologiyada öz aktuallığı ilə seçilən problemlərdəndir. Son illərdə cinayət hadisələrinin açılması ilə bağlı aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, cinayətlə bağlı araşdırmalar apararkən onun şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilməsinə bir o qədər də əhəmiyyət verilmir. Lakin praktika göstərir ki, bir çox hallarda cinayətkarın psixoloji və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almadan cinayətkar haqqında və yaxud cinayət hadisəsi ilə bağlı hər hansı birmənalı qərar vermək və həmçinin onlara təsir etmək konfliktli situasiyalar doğurur, qeyri-formal qrupların təşəkkülünə səbəb olur və təcridlik faktorunun yetirdiyi psixi travmanı gücləndirir.

Cinayətkarın şəxsiyyətinin psixologiyasının öyrənilməsinin praktiki və elmi əhə-

miyyəti vardır. cinayətkarın şəxsi keyfiyyətlərinin təhlili cinayət davranışının mənşəyini izah edir və sabit kriminogen şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşmasının səbəblərini aşkar edir, həmçinin cinayətkarın cinayətkarlığının motivlərini daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Həmçinin cinayət psixologiyasını bilmək şübhəli və təqsirləndirilən şəxsə qanuni təsirin taktika və üsullarını optimal şəkildə seçməyə kömək edir.

Əsas mətn

Cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında fikirlər irəli sürməzdən əvvəl cinayət və cinayətkarlıq anlayışına nəzər yetirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 14.1- ci maddəsində cinayət anlayışı aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur:

Cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır [1].

Cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan yəni şəxsiyyətə cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir. Cinayətkarlıq – tarix boyu dəyişilən cinayət hüquqi mahiyyətli müəyyən dövr ərzində müvafiq dövrlərdə törədilən cinayətlərin məcmusundan ibarət olan, kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri ilə xarakterizə edilən neqativ sosial hadisədir. Cinayətkarın şəxsiyyəti təkcə psixoloqlar tərəfindən deyil, həm də cinayət hüququ və proseduru, kriminologiya və məhkəmə elmi ilə əlaqəli məsələlərin inkişafı ilə məşğul olan hüquqşünaslar tərəfindən öyrəniləndiyi üçün çox şaxəli bir anlayışdır. Hüquq psixologiyasında bu problem mərkəzi problemlərdən biridir. Cinayətkarın şəxsiyyəti anlayışı dedikdə, cinayət təqibi təhlükəsi altında qanunla qadağa edilmiş ictimai təhlükəli bir əməl törətməkdə günahkar olan şəxsin şəxsiyyəti, onun sosial mahiyyəti, onu xarakterizə edən kompleks xüsusiyyətlər, əlaqələr sistemi nəzərdə tutulur [7].

Müasir elmi ədəbiyyatda cinayətkarın şəxsiyyəti dedikdə, malik olduğu özünə məxsus fərdi psixoloji xüsusiyyətlər, sosial yönəliş hesabına öz tələbatlarını ödəmək üçün bu və ya digər cinayət əməlini törətmiş və məhkəmənin tərəfindən azadlıqdan məhrum olunmuş şəxs nəzərdə tutulur. Cinayətkarın şəxsiyyəti bir-birilə bağlı olan sosial- demografik, sosial psixoloji, cinayət hüquqi və digər əlamətlər kompleksini daxil edir. Cinayətkarın şəxsiyyəti şərti və formal xarakter daşıyır. Çünki, müəyyən əməllərin kriminal əməllər

sırasına daxil edilməsi qanunvericidən asılıdır [7].

Cinayət psixologiyasında bir cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsi onun cinayət davranışı mövzusu olaraq biliyinə yönəldilmişdir. Belə bir araşdırmanın məqsədi bunlardır: cinayət davranışının şəxsi şərtlərini ifadə edən psixoloji xüsusiyyətlər toplusunu açıqlamaq, cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji tiplərini əsaslandırmaq, bir insanın kriminogen keyfiyyətlərinin formalaşmasının amillərini və nümunələrini anlamaq, psixoloji tədqiqatlar aparmaq və s. Bu bilik cinayətin motivini, məqsədini, subyektin psixi vəziyyətini müəyyən etməyə imkan verir [8].

Cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji araşdırılmasının növbəti aspekti ona cinayətdən sonrakı davranış subyekti olaraq yanaşma ilə bağlıdır. Bu aspekt əməliyyat-istintaq psixologiyasının və cinayət araşdırma psixologiyasının mövzusuudur [4].

Müəlliflərdən N.A. Ribnikov N.V.Petovski və s. təcrid şəraitində cinayətkarların şəxsiyyətinin öyrənilməsi metodikası və texnikasına üstünlük vermişdir. Hələ ötən əsrin 20-30 – cu illərində cinayətkarın şəxsiyyətinin tədqiqi məqsədi ilə anket metodundan istifadə edilirdi. Müəyinə anketi 3 hissədən ibarət idi: sosial kriminoloji, psixiatrik və antropoloji. Buna görə də cinayət törətmiş şəxs antropoloq, kriminalist-sosioloq, həkim-psixiatr tərəfindən tədqiq edilir [13].

Bir şəxsin və ya şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin psixoloji xüsusiyyətləri dedikdə, cavabın tipik formalarını və davranışın adaptiv mexanizmlərini, şəxsiyyətlərə münasibətləri və sosial qarşılıqlı əlaqənin təbiətini xarakterizə edən nisbətən sabit fərdi keyfiyyətlər toplusu nəzərdə tuturuq. Başqa sözlə fərdin cəmiyyətdə aktiv fəaliyyətini təmin edən nisbətən sabit və

bənzərsiz bir quruluş olan şəxsiyyətin daxili komponentidir. Son illərdə əldə edilmiş qanuna tabe olan vətəndaşlarla müqayisədə, cinayətkarların şəxsiyyətinin empirik araşdırmasının nəticələri psixoloji xüsusiyyətlərdə daxil olmaqla bəzi fərqli xüsusiyyətlərin olduğunu inandırıcı şəkildə göstərir: birincilərdə üstəlik bu xüsusiyyətlərin məzmunu şəxsiyyət quruluşundakı rolu və cinayət davranış mexanizmi ilə bağlıdır. Əldə olunan məlumatların sonrakı nəzəri anlayışı böyük elmi və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Əvvəlcə A.R. Ratinov və onun iş yoldaşlarının 25 cüt əks mühakimə ehtiva etdikləri "həyatın mənası" testinin köməyi ilə apardıqları araşdırmanı qeyd edək. Araşdırma cinayətkarlarla qanuna tabe olan vətəndaşlar arasında əhəmiyyətli fərqləri ortaya qoydu. Vulqar təhlil əsasında məlum oldu ki, qanuna tabe olan subyekt qrupları bütün əsas dəyərlərə ictimai müsbət münasibət, ümumi özünüdərk və həyatın mənasını qiymətləndirmə baxımından cinayətkarlardan qat-qat üstündür. Cinayətkarlar və qanuna tabe olan qruplar arasındakı fərqlər ən çox ictimai fəaliyyətlər, estetik zövqlər, evlilik, sevgi, uşaqlar, ailə kimi dəyərlərə münasibətdə özünü göstərir. Cinayətkarlar daha melanxolikdirlər, həyatlarını, gündəlik işlərini, mənfi qiymətləndirirlər və həmçinin gələcək planlarında qayğısız bir varlığa üstünlük verirlər. Əsas nəticələrini qeyd etdiyimiz araşdırma əsasən cinayətkarın şəxsiyyətinin dəyər-normativ sistemini əxlaqi cəhətlərini xarakterizə edir. Cinayətkarın şəxsiyyət xüsusiyyətlərini öyrənmək ilk növbədə bir neçə başlıca sualla bağlıdır: əvvəla təqsirləndirilən şəxsi hansı psixoloji xüsusiyyətləri onu cinayət əməlinə təhrik edib?

- İkincisi baş vermiş cinayət əməli təqsirləndirilənin yalnız şəxsi keyfiyyətləri

ilə şərtlənir, yoxsa buna digər amillərdə ciddi surətdə təsir etmişdir?

- Üçüncüsü təqsirləndirilən hüquq pozuntusuna, yaxud cinayət əməlinə bilərəkdənmi əl atıb yoxsa təsadüfi haldır?
- Dördüncüsü təqsirkar şəxs baş vermiş cinayət əməlinə necə münasibət bəsləyir?

Bu suallara ətraflı cavab tapmaq üçün təqsirləndirilənin şəxsiyyətini, onun psixi keyfiyyətlərini, xüsusəndə şüur səviyyəsini, təfəkkür tərzini, temperamentini, xarakterini, emosional xüsusiyyətlərini, ümumən onun şəxsiyyətinin öyrənilməsi zəruridir. Çünki bu təqsirləndirilən şəxsin psixoloji xüsusiyyətlərini dərin və hərtərəfli öyrənilməsinə kömək edir. Adətən hüquq psixologiyası üzrə mütəxəssislər həmin məsələlərə aşağıdakı cəhətləri aid edirlər:

1. Baş vermiş cinayəti düzgün müəyyənənləşdirmək. Yəni cinayətin baş erməsi zamanı təqsirləndirilənin psixi haləti necə olub, cinayət əməlinin həqiqi motivini müəyyənənləşdirmək, əgər cinayət qrup halında baş veribsə, onda qrupda onun rolunu aydınlaşdırmaq.

2. Təhqiqat fəaliyyətinin müvəfəqiyyətli aparılması üçün vacib taktiki üsullar seçilməsi tətbiq edilməsi.

3. Hüquq pozuntusuna yol verən və ya müəyyən cinayət törətmiş təqsirləndirilənin şəxsiyyətinə tərbiyəvi təsir göstərməklə, onun yenidən sosiallaşmasına kömək etmək [3].

Cinayət hüququnda cinayətkar hərəkət törətmiş şəxsiyyət müxtəlif terminlərlə təyin edilmişdir: "cinayət törətmiş şəxs", "müqəssirin şəxsiyyəti", "təqsirləndirilən şəxs", "müttəhim" və s. Cinayətkar şəxsiyyət adı altında qadağan edilmiş ictimai – təhlükəli hərəkət edən, hüquqi cəzalandırılmış və cinayət yaşına çatmış anlaqlı insan başa düşülür. Yalnız

məhkəmə insanı cinayətkar kimi qəbul edə bilər. Cinayətkarın şəxsiyyəti – onun tərəfindən törədilmiş cinayətkar hərəkəti şərtləndirən fərdin tipoloji keyfiyyətlərinin cəmidir [11].

Hesab edirik ki cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji aspektlərinin tədqiqi zamanı onun sturukturu üzərində də dayanmaq çox əhəmiyyətlidir. Cinayətkarın şəxsiyyətinin sturukturunda 2 sturuktur alt sistemi fərqləndirirlər:

- Sosial-demoqrafik əlamətlər alt sisteminə cinayətkarın cins, yaş, ailə vəziyyəti, təhsil, maddi vəziyyəti, professional məşğuliyyət növü haqda məlumat aid edilir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, cinayətkarlar arasında qadınlara nisbətən, kişilər üstünlük təşkil edir. 25 – 29 yaşlı şəxslər daha çox kriminogen fəallığa malik olur. Oğurluq, soyğunçuluq, qətl, dələduzluq 30 yaşına qədər şəxslər tərəfindən törədilir.

- Sosial psixoloji əlamətlərə 4 səviyyə aid edilir:

1. Ən aşağı səviyyə sosial amillərdən asılı olmayan bioloji və konstitusional keyfiyyətlər aid edilir: cinayətkarların cins və yaş xüsusiyyətləri, temperament xüsusiyyətləri, sinir proseslərinin cərəyan sürəti .

2. İnkişaf və özünə nəzarət səviyyəsi – bu səviyyə cinayətkarların ayrı-ayrı psixi proseslərinin fərdi xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir və idrak prosesləri, həmçinin emosional vəziyyətdə təzahür edir: hafizə, diqqət, qavrayış, duyğu, nitq, iradə, hisslər, təxəyyül, təfəkkür, emosiya. Bu səviyyə cinayətkarların özünütənzimini, özünüdərkini təmin edir.

- İntellektual əlamətlərə cinayətkarların əqli inkişaf səviyyəsi, həyat təcrübəsi, maraqların rəngarəngliyi, biliklərin həcmi və s.

- Emosional əlamətlərə - cinayətkarların emosional oyanıqlıq səviyyəsi, sinir proseslərinin gücü, hərəkətliliyi, müvazinəti, müxtəlif qıcıqlayıcıların tempi və s.

- İrədi əlamətlərə - cinayətkarların öz fəaliyyətini şüurlu olaraq tənzimləmək qabiliyyəti, dözümlülük, qərar qəbul etmək və bu qərarı həyata keçirmək qabiliyyəti, inadkarlıq və s.

3. Cinayətkarların sosial təcrübə səviyyəsi – bura bilik, vərdiş, adətlər və s. keyfiyyətlər daxildir.

4. Ən yüksək səviyyə - istiqamətlər – bu vəziyyə cinayətkarların tələbatlarını, motivlərini, məqsədlərini, sərvət dəyərlərini, maraqlarını, əqidələrini özündə birləşdirir [9].

Həmçinin cinayətkarların funksional əlamətlərini də fərqləndirirlər:

- Funksional əlamətlərə (sosial rollar) – sosial rollar dedikdə, cinayətkarın müəyyən sosial qrupa mənsub olması və ictimai münasibətlər sistemindəki mövqeyi ilə şərtləndirilən real sosial funksiyalar başa düşülür [12].

Sosial münasibətlərdən asılı olaraq sosial və şəxsiyyətlərarası sosial rollar fərqləndirilir: 1) Sosial rollar sosial status peşə və ya fəaliyyət növü ilə əlaqələndirilir. Bu rollar kimin oynadığından asılı olmayaraq hüquq və vəzifələrə əsaslanan standart şəxsiyyət rollarıdır. 2) Şəxsiyyətlərarası rollar emosional səviyyədə tənzimlənən şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə əlaqələndirilir. Şəxsiyyətin sturukturunda istiqamətlər də fərqləndirilir. Şəxsiyyətin istiqaməti – buraya onun dünyagörüşü, ictimai mövqeyi, maraq və meylləri, əqidə və idealları və s. daxildir. Dominantlıq təşkil edən istiqamət şəxsiyyətin bütün psixi fəaliyyətini müəy-

yənləşdirir. İstiqamət cinayətkarın fəaliyyətinin dominant məqsəd və motivlərində, maraq, ideal, əqidə, münasibətlər sistemində, təlabatlar əsasında formalaşan həyat planları və perspektivlərində ifadə olunur. İstiqamətlərin bir – biri ilə ierarxik şəkildə bağlı olan bir neçə formasını fərqləndirirlər: meyl, arzu, cəhd, maraq, inam, dünyagörüş, ideal. Bunların hər biri cinayətkarın fəaliyyətinin motivi kimi çıxış edir. Tələbatlar insanın ehtiyacları ilə yanaşı, həm də onun öz ehtiyaclarına münasibətini əks etdirir. Tələbatlar insanın konkret həyat şəraitindən asılılığını ifadə edən və onun bu şəraitdə aktivliyini şərtləndirən özünə-məxsus psixi halətdir [2].

Cinayətkarın şəxsiyyətinin ontogenezində təlabatlar daxili yenidən qurmaya məruz qalır. Ayrı – ayrı təlabatlar arasında münasibətlərin pozulması 2 növ təlabatlar sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır: a) disharmonik; b) deformasiya olunmuş; Birinci halda təlabatlar arasındakı münasibətlər pozulur. Məsələn: maddi təlabatlar, mənəvi təlabatlar üzərində dominantlıq edir. İkinci halda bir neçə təlabat hipertrofiyaya uğrayır. Maddi təlabatlar simicliyə, sosial ünsiyyətdə olan təlabat paxıllıq, aqressivliyə və s. gətirib çıxarır. Deformasiya olunmuş təlabatlar kriminal əməlləri şərtləndirən amillər-dəndir. Çünki, bu təlabatları təmin etmək cəhdi ətrafdakı insanlarla münaqişəyə və qanunla ziddiyyətə səbəb olur [14].

Cinayətkarın şəxsiyyətini xarakterizə etmək fərdin tipoloji cinayət əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini araşdırmaq və müəyyən etmək deməkdir. Cinayətkarın şəxsiyyəti törəttdiyi müəyyən bir cinayət əməlini təyin edən bir fərdin tipoloji keyfiyyətlərinin məcmusudur. Cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətini qiymətləndirərkən davranışın ümumi sxemini və həyat strategiyasını

təşkil edən həyatın dominant motivlərini və ümumiləşdirilmiş yollarını müəyyən etmək lazımdır. Cinayətkarların davranışlarının dəyər formalaşmasında ümumi bir qüsür var ki, bu da cinayət əməlinin şəxsi faydalılığını qeyri – adekvat qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Az və ya çox sosial olmayan cinayətkarlar, adətən özünü doğrultma motivini irəli sürür və cinayət məqsədlərinə çatmağa mane olan sosial dəyərləri zərərsizləşdirirlər. Etdiyi hərəkətlərə özünü əsaslandırmaq əsasında məsuliyyətdən imtina etmək əksər cinayətkarlar üçün xarakterik xüsusiyyətlərdən biridir. Cinayətkar şəxsiyyətinin əqli özünümüdafiə sistemi formalaşır. Sosial dəyərlərdən uzaqlaşma ilə əlaqədar olaraq cinayətkar zehni dekompensasiyaya, daxili narahatlıq yaradan yalançı əvəzetmə sisteminə müraciət edir. Cinayətkar cinayətkar davranışının səbəblərini mənfi keyfiyyətlərdə deyil, xarici şəraitdə digər insanların davranışlarında görür. Cinayət üçün motivasiya cinayətkarın şəxsi mənfi keyfiyyətləri – şəxsi mənfəət qisas, qısqanclıq, boşluq, yalan inanclar sistemi ilə formalaşır. Cinayətkarların əksəriyyəti həyata keçirmək üçün aşağı imkanları olan yüksək iddialarla xarakterizə olunur. Bu hal bir çox cinayətkarın şəxsiyyətlərarası münaqişəsinin əsasını təşkil edir. Bir sıra hallarda cinayətkarın şəxsiyyəti alçaldılır ki, buda onun dəyər – normativ sisteminin dağılması, şəxsiyyətin parçalanması və reallığın təhrif olunmuş əks olunması ilə əlaqədardır [12].

Cinayətkarın kimliyi probleminin kriminologiya elmində əsas problemlərdən biri olduğu qəbul edilir. Böyük diqqətə baxmayaraq, insan elmlərinin inkişafı ilə cinayətkarın şəxsiyyəti problemi tədqiqatçıları getdikcə daha çox sual qarşısında qoyur. Bunun səbəbi, cinayət davranışını

təyin edən obyektib və subyektiv amillərin qarşılıqlı əlaqədə kəşifdiyi əsas düyün olan bir cinayət əməli törədən şəxsin şəxsiyyətidir. Cinayətkar şəxsiyyətin kriminoloji araşdırmasının metodoloji əsası, şəxsiyyətin fəlsəfi doktrinasıdır – fərdin sosial əhəmiyyətli keyfiyyətləri sistemi kimi, vahid bir forma olaraq, yəni bütün qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı əlaqədə olan xüsusiyyətlərin vəhdəti. Beləliklə, cinayətkar şəxsiyyətinin sistemli bir forma kimi öyrənilməsi onun bütün elementlərinin təhlilini müəyyən edir [10].

Cinayətkar şəxsiyyətinin öyrənilməsində əsas məqam bir insanın bir element olaraq fəaliyyət göstərdiyi, digər qarşılıqlı sosial sistemlərin mərkəzində yerləşən bir biososial sistem olduğunu başa düşməsidir. Bu baxımdan, cinayətin kriminoloji araşdırılmasında mərkəzi yeri biososial mahiyyəti olan şəxs tutur. Biososial baxımdan insanın ikili təbiəti və mahiyyəti vardır. Sosial varlıq olaraq cəmiyyətin bir alt təbəqəsi və funksional elementi kimi çıxış edir, yəni cəmiyyətin sosial elementi və ya ictimai münasibətlərə girən bir subyektdir. Amma eyni zamanda sosial mahiyyətinin və sosial varlığının bioloji əsası kimi xidmət edən bioloji orqanizmdir. Cinayətkarın şəxsiyyəti anlayışı, ümumiyyətlə cinayət törətmiş bir insanın ən xarakterik xüsusiyyətlərini ifadə etmək üçün istifadə olunur ki, bu da onu ictimai varlıq kimi təyin edir. Cinayətkarın şəxsiyyəti hər hansı bir fenomenin bir – biri ilə əlaqəli və qarşılıqlı əlaqədə olan bir sıra elementlərdən ibarət öz quruluşuna malik olduğu sistemsturuktur təhlili baxımından düşünlənməlidir. Bu metodoloji müddəalara əsaslanaraq, cinayətkarın şəxsiyyəti obyektiv və subyektiv amillər prizması ilə əks olunan fərd şəxsiyyətinin bir – biri ilə əlaqəli və qarşılıqlı əlaqədə olan bioloji, psixofizioloji,

psixoloji, sosial və mənəvi komponentlər sistemi olaraq təyin edilə bilər. Cinayətkarın şəxsiyyətinin quruluşunun əsas komponentləri müvafiq elementləri özündə birləşdirən bloklar kimi fərqləndirilə bilər:

- 1) Sosial – demoqrafik blok (sosial status, rollar və əlaqələr və s. daxil olmaqla)
- 2) Cinayət – hüququ bloku (cinayi davranışın şəxsi və ya qrup xarakteri)
- 3) Mənəvi – psixoloji blok (zehni xüsusiyyətlər, psixoloji və əxlaqi dəyər xüsusiyyətləri və s.)

Sosial – demoqrafik blok: Sosial demoqrafik xüsusiyyətlər cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsi üçün obyektiv əsaslı təməl təşkil edir və buna görə də ilk növbədə araşdırılmalıdır. Yaş, cins, peşə, təhsil səviyyəsi, ailə vəziyyəti və sosial vəziyyət və s. Bu xüsusiyyətlər ən əsas göstəricilərdir, ən açıqdır və buna görə də fərdin formal olaraq obyektiv xüsusiyyəti olaraq adlandırılır. Sosial - demoqrafik xüsusiyyətlərin təhlili bizə cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında inteqrasiya olunmuş bir təsəvvür verməklə yanaşı, törədilmiş cinayətlə funksional əlaqəsini ortaya qoyur. Cinayətkarın yaşı təkcə cinayətkarın somatik və psixi sağlamlığı ilə əlaqəli deyil, həm də müəyyən mənada həyat məqsədləri, insan ehtiyacları, maraq dairəsi, həyat təzi və s. əlaqəlidir. Bir fərdin yaşının artması ilə təkcə bədənində deyil, həm də şəxsiyyətində dəyişikliklərə səbəb olur ki, bu da motivasiyanın formalaşmasına təsir göstərir. Kriminoloji baxımdan bir insanın cinayət törətdiyi yaş da böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki əvvəlki cinayət təcrübəsi gələcəkdə təkrarlanma ehtimalını artırır. Təhsildə həmçinin insanın sosial vəziyyətini təyin edən maraqların mühitin və münasibətlərin formalaşmasına təsir edən bir amildir. Bir fərdin sosial vəziyyəti təhsil

səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Cinayətkarların əhəmiyyətli bir hissəsi ictimai faydalı iş və ya təlimlə məşğul olmur və ya əsasən aşağı ixtisaslı və ya ixtisassız əməyə cəlb olunur. Bəzi cinayət növləri əksinə, cinayətkarın əmək fəaliyyəti ilə birbaşa əlaqəlidir (iqtisadi cinayət, hərbi qulluqçuların cinayətkarlığı və s.) [5].

Cinayətkarın şəxsiyyətinin cinayət hüquqi xüsusiyyətlərinə cinayətin növü bir sıra cinayətlərin olması, təkrar cinayətin səviyyəsi və xarakteri və s. aiddir. Bu xüsusiyyətlər müəyyən əxlaqi və psixoloji keyfiyyətlərini xarakterizə edərkən vacib meyardır. Cinayətkarın şəxsiyyətini araşdırarkən ən çox etibarlılıq ilə xarakterizə olunan sosial – demoqrafik və cinayət-hüquqi şəxsiyyət xüsusiyyətləri haqqında məlumatlardır. Mənəvi və psixoloji blok: cinayət törətmiş şəxslərin subyektiv xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsinin sonrakı idrak və izahlı məntiqi üçün daxili zəmin yaratmağa imkan verir. Cinayətkarın daxili dünyası haqqında təsəvvür əldə etmək onun psixi xüsusiyyətlərinin, şəxsiyyətin psixoloji və əxlaqi – dəyər xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini nəzərdə tutur [6].

Nəticə

Aparılan araşdırmalar məqalə haqqında aşağıdakı istiqamətdə nəticəyə gəlmək imkanı vermişdir.

Cinayətkarın şəxsiyyəti adətən inteqral keyfiyyət kimi nəzərdən keçirilir və özünə fərdin bilavasitə və ya dolayı yolla hüquqazidd davranışını şərtləndirən, onun ictimai təhlükəliliyini xarakterizə edən, həmçinin törətdiyi əməlin səbəbini izah edən sosial-demoqrafik, cinayət hüquqi, pentensiar, sosial-psixoloji və digər əlamətlər kompleksini daxil edir. Cinayətkarın şəx-

siyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərini, şəxsiyyətin psixoloji strukturunu və onun tədqiqi istiqamətlərinin öyrənilməsi, cinayət törədərkən şəxsin anlaqlı və anlaqsız vəziyyətdə olduğunu müəyyən etməyə, həmçinin cinayət işi haqqında daha dolğun məlumatlar əldə etmək üçün məhkəmə və istinaq orqanlarına kömək edir.

Psixoloqların gündəlik fəaliyyətində ayrı-ayrı kateqoriyadan olan cinayətkarların uyğunlaşma mexanizmlərini və mühitdə sosial qarşılıqlı təsirinin xarakterini əks etdirən fərqi xüsusiyyətləri haqqında informasiyanın nəzərə alınması çox əhəmiyyətlidir. Bu informasiyanın nəzərə alınması həm cinayətkarların davranış variantlarını proqnozlaşdırmaq, onlara nəzərət etməklə yanaşı, həmçinin onların qarşısını almaq üçün islahedici təsir vasitələrini seçməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq yayın evi, 2021, 672s.
2. Bayramov Ə. S., Əlizadə Ə. Ə. Psixologiya. Bakı: Çinar – çap, 2002, 620 s.
3. Bayramov Ə. S., Əliyev B. H. Hüquq psixologiyası. Bakı: Təhsil, 2012, 656 s.
4. Əliyev B. H., Səməndərova A. F. Hüquq psixologiyasının tədqiqat metodları. Bakı: Təhsil, 2008, 156 s.
5. Аминов И. И. Юридическая психология. – М.: Юнити, 2007. – 415с.
6. Анто́нян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е., Психология и расследования преступлений. – М: 1996, 172 с.
7. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. – М: Харьков, 2002, 520 с.
8. Правосознание и правовое воспитание осужденных. Сборник научных трудов. Москва, 1982, 107с.

9. Пастушечня А. Н., Криминальная психология. Минск, 2007, 176 с.
10. Вилюнас В. К., Психологические механизмы мотивации человека. М: Класс, 1990, 196 с.
11. Васильев В. Л. Юридическая психология. Москва, 1997.
12. Еникеев М. И. Юридическая психология. Учебник. СПб, 2004.
13. Рагимов И. М. Теоретические и практические проблемы исправительно-трудового воздействия. Баку, 1981, 118с.
14. Савельева Т.Н. Психодинамика аддиктивного поведения осужденных в местах лишения свободы: дис.канд. психол. наук. – Рязань: Академия Фсин Росси, 2009.

Дилара Эйваз кызы БАЙРАМОВА

Западно-Каспийский университет

E-mail: dilarabayramova99@gmail.com

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА РЕЗЮМЕ

Одна из важнейших тем, рассмотренных в статье, личность преступника. Таким образом, при расследовании уголовного дела не только стороны, но и личность преступника должны быть изучены с психологической точки зрения. Психологическое исследование личности преступника помогает нам принимать более точные решения о уголовный процесс. Основная цель статьи – определение психологических особенностей личности правонарушителя, направления исследования личности правонарушителя, строения его личности в целом.

Ключевые слова: личность, направления исследования личности правонарушителя, структура личности правонарушителя.

Dilara Eyvaz BAYRAMOVA

Western Caspian University

E-mail: dilarabayramova99@gmail.com

PSYCHOLOGICAL FEATURE OF THE OFFENDER'S PERSONALITY ABSTRACT

One of the most important topics studied in the article is the identity of the criminal. Thus, during the investigation of a criminal case, not only the legal parties, but also the identity of the offender must be studied from a psychological point of view. Psychological study of the identity of the offender helps us to make more accurate decisions about the criminal process. The main purpose of the article is to determine the psychological characteristics of the offender's personality, the direction of the study of the offender s personality, the structure of his personality in general.

Keywords: identity, directions of research of the offender s personality, structure of the offender s personality.

Daxil olub: 19.11.2021